

**РОБОТА ОПОРНОГО ЗАКЛАДУ ПО ФОРМУВАННЮ ГРОМАДЯНСЬКОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ У СВІТЛІ СПАДЩИНИ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО**

О.Миколайко

Україна, м. Умань, ЗОШ № 11

Проблема формування та становлення громадянської компетентності є життєво важливою для утвердження громадянського суспільства. Адже сучасне суспільство для повноцінного свого функціонування потребує соціальної адекватності своїх громадян, які достатньою мірою орієнтуються в суспільних процесах і можуть усвідомлено визначати в них власне місце та діяти з користю як для суспільства, так і для себе.

Нині, коли відбувається активний розвиток демократизації держави, громадянське виховання є одним із найважливіших завдань, які розв'язує система освіти. Формується національна демократична держава, і однією з передумов її існування є лояльний до держави громадянин, що дотримується демократичних цінностей та настанов у своїй поведінці.

Актуальними питаннями формування громадської позиції молодого покоління займалися І. Бех, В. Вербицький, П. Волошин, Ю. Завалевський, Н. Косарева, К. Чорна та ін.

Ідеї громадянського виховання завжди були актуальними для педагогічної еліти України. Відомий український педагог В. Сухомлинський перший (за радянських часів) звернувся до громадянського виховання як до головної педагогічної проблеми. Він визначив підлітковий вік як особливо важливий для формування громадянина і твердив, що риси громадянина виховуються безліччю впливів педагогічного характеру й некерованими соціальними впливами.

В. Сухомлинський підкреслював, що задовго до повноліття наш підліток має жити громадянськими думками й сприйманнями. Справжнє громадянське виховання, на думку педагога, у процесі навчання починається там, де думка надихає, пробуджує й утверджує прагнення до морального ідеалу.

Педагогічна спадщина Василя Олександровича має велике значення у вирішенні цієї проблеми, тому наш педагогічний колектив вважає за необхідне безпосередньо звертатися до праць В. Сухомлинського, розглядати засоби громадянського виховання дітей, які він використовував у своїй роботі. Розуміємо, що проблема громадянського виховання дітей набуває все більшого значення в сучасний період. Адже ми живемо у

досить складний і водночас дуже цікавий час: ламаються застарілі стереотипи, стрімко оновлюється суспільство. Дедалі частіше звертаємося до витоків нашої духовності і з жалем переконуємося, що багато втрачено, забуто, загублено. Наша справа на цьому етапі навчити дитину шанувати рідне слово, не цуратися свого роду, краю, любити пісні, які ще з народження співала мати, знати звичаї та обряди свого народу.

Ми розуміємо, що проблема громадянського виховання школярів переростає у проблему громадянського виховання нації, яка з кожним днем набуває все більшої актуальності.

Перед тим, як розпочати роботу опорної школи у напрямку формування громадянської компетентності учнів, учителі спрямували самоосвіту на ознайомлення з працями В. Сухомлинського «Народження громадянина», «Як виховати справжню людину», «Вітчизна у серці» тощо. Так, у своїй роботі «Народження громадянина» він писав: «Домогтися того, щоб вихованця вже з дитинства хвилювало теперішнє та майбутнє Вітчизни, – одна з найважливіших передумов запобігання моральним зривам у дитячі роки...» [2].

Відомо, що дитину характеризує сенситивність, саме тому виховання громадянських якостей В. Сухомлинський пов'язував з формуванням почуттів, з емоційними переживаннями, бо, на його думку, дитина пізнає світ не лише розумом, а й серцем: «Справжня людина виражає себе в переконаннях і почуттях, волі і прагненнях, у ставленні до людей і до самої себе, у здатності любити і ненавидіти, бачити...ідеал і боротися за нього». Основним завданням він вважав вчити маленьку дитину бачити наслідки кожного свого вчинку, уявно ставити себе на місце іншого, вводити її у складний світ людського, «розвивати очі совісті». Через всю педагогічну спадщину В.Сухомлинського червоною лінією проходить головна мета – виховання справжньої людини, громадянина своєї країни, захисника Батьківщини. «Суть духовного життя маленького громадянина повинна бути в захопленні, одухотворенні красою людини й красою ідеї, у прагненні стати справжнім патріотом, справжнім борцем»[2].

Виховувати особистість з активною громадянською позицією – завдання не з легких. В. Сухомлинський пропонував розпочинати виховувати громадянина з дитинства, адже це найважливіший період людського життя. Великий педагог підкреслював: «У дитинстві починається тривалий процес пізнання – пізнання і розумом, і серцем – тих моральних цінностей, що лежать в основі моралі: безмежної любові до Батьківщини, готовності віддати життя за її щастя, велич, могутність, непримиренність до ворогів Вітчизни» [5, с. 16].

Так як Уманська ЗОШ №11 є опорною школою з вивчення та впровадження

творчої спадщини В. Сухомлинського, то вважаємо, що одним із пріоритетних напрямів нашої роботи є виховання громадянина, яке спрямоване передусім, на розвиток патріотизму — любові до свого народу, до України.

Ми спрямували свою роботу на органічне поєднання формування національної самосвідомості учнів школи, яка ґрунтується на національній ідентифікації: вміння учнів вбирати в себе віру в духовні сили своєї нації, її майбутнє; волю до праці на користь народу; вміння осмислювати моральні та культурні цінності; історію, звичаї, обряди, символику; систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, волею, осмисленням відповідальності перед своєю нацією.

Педагогічний колектив школи розуміє, що, окрім просвітницької, навчальної функції, школа має виконувати й виховну функцію, формуючи активного, корисного для суспільства громадянина. Саме тому вважаємо, що, насамперед, повинні бути орієнтовані на створення умов для становлення громадянськості в освітньому просторі підростаючого покоління.

Сам процес формування громадянськості охоплює кілька етапів (діагностичний, організаційно-педагогічний, аналітико-рефлексивний, самоідентифікаційний і самокорекційний), який забезпечується системою ефективних методів (переконання, наслідування, вправа, стимулювання й контроль) та інноваційних форм (створення проєктів, молодіжний рух, соціально-політичні клуби, волонтерські акції).

Нами розроблена система громадянського виховання дітей молодшого шкільного віку, до якої ми зарахували такі структурні компоненти:

- перший компонент – бесіди про громадянськість;
- другий компонент – рідна мова і рідне слово;
- третій компонент – казка у громадянському вихованні;
- четвертий компонент – музейна педагогіка;
- п'ятий компонент – робота з батьками.

Найважливішим складником громадянської свідомості є моральність особистості. Вона містить такі гуманістичні риси, як доброта, увага, чуйність, милосердя, толерантність, совість, чесність, повага, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність, терпимість до людей, повага і любов до своїх батьків, роду. Через проведення бесід з учнями вчителі намагаються донести до дитячого серця розуміння значимості названих якостей у житті людини, які б у подальшому їхньому житті стануть визначальними.

Особливе місце в системі громадянського виховання Павлівської школи належало бесідам про громадянськість, мета яких полягала «в тому, щоб донести до учня розуміння

величі, духовної краси, героїзму, благородства, відданості людини високим ідеалам і на цій основі утвердити почуття самоповаги й великої відповідальності за все, що він робить зараз і що належить йому робити в майбутньому» [5, с. 429].

Значне місце в змісті громадянського виховання займає формування культури поведінки особистості, що виявляється в сукупності сформованих соціально значущих якостей особистості, що ґрунтується на нормах моралі, закону, вчинків людини.

Сьогодні не маємо права не звернути увагу і на культуру спілкування, яка є одним з вирішальних чинників у налагодженні соціальних контактів. Нині, на жаль, чуємо багато нарікань на те, що наші діти прерогативу віддають аморальному спілкуванню та негативному ціннісному вибору. Сформулювали запитання: що зробили особисто, щоб це не відбулось? І зрозуміли, що спрямування підростаючої особистості до вибору громадянських цінностей буде сприяти як толерантності у взаєминах, так і моральності.

Надзвичайно важливо, щоб діти відчули цінність культурності, духовності та сприймали це як повноцінність життя. Тоді їхнє бажання морального удосконалення буде закономірним.

З часом стали помічати, що бесід замало і знову почали звертатися до першоджерел, де Василь Сухомлинський переконував, що виховувати громадянина самими бесідами та повчаннями неможливо, якими б хорошими вони не були. Потрібні практичні справи, треба, щоб діти не просто знали, що таке «добре» і що таке «погано», а й діяли в ім'я торжества добра, правди, справедливості. Діти повинні, твердив Василь Олександрович, почувати себе не тільки дітьми, а й юними громадянами своєї держави, зобов'язаними віддавати суспільству свою трудову енергію. Без цього нема й не може бути морального становлення особистості, без цього засвоювані дітьми знання будуть залишатися мертвим, байдужим до світоглядних ідей вантажем.

Василь Сухомлинський був переконаний у тому, що виховання громадянських якостей розпочинається з сім'ї. Він зазначав: «Дитина – дзеркало морального життя батьків... Найцінніша моральна риса хороших батьків, що передається дітям без особливих зусиль, – душевна доброта матері і батька, вміння робити людям добро» [5, с. 28].

В. Сухомлинський вважав, що успіх у вихованні громадянських якостей у дітей дошкільного віку багато в чому залежить від взаємодії вчителя з сім'єю. Тому в своїй роботі ми вважали за необхідне приділити особливу увагу роботі з батьками. Провели батьківські збори на такі теми: «Виховуємо громадянина», «Ти живеш серед людей, мій сину» тощо; спільні для дітей та батьків ранки, свята. Тематика таких заходів може бути різноманітна: «Мамині колискові», «Я живу в Україні», «Звідки прийшов хліб», «Кого я

люблю», «Про тих, хто живе поруч з нами», «Мій дідусь був на війні», «Мій рідний край» тощо.

В. Сухомлинський підкреслював, що Батьківщина розпочинається з любові до батьків, до своєї родини. Саме тому у першій частині нашої роботи з громадянського виховання були заходи на тему «Моя сім'я». Під час проведення цих заходів намагалися виявити ставлення дітей до членів родини, а також знання про старше покоління. Беручи участь у виховних годинах «Бабусині рушники», поставили за мету виховувати повагу до старшого покоління, до родинних звичаїв та традицій. Саме після таких заходів з'явилася ідея створити у школі галерею вишивок. Діти, вчителі, батьки із задоволенням почали зносити вишиті бабусями, мамами картини, а також свої дитячі роботи. Сьогодні це велика галерея, яка нараховує понад 87 вишивок.

Для дітей разом з батьками провели виховний захід на тему «Сімейний альбом». При підготовці до цього виховного заходу діти разом з батьками готували розповіді про свою родину, про своїх дідусів і бабусь, приносили сімейні фотографії, малювали генеалогічні дерева.

У другу частину ми включили бесіди, об'єднані під загальною назвою «Місто, у якому я живу». Провели заходи на такі теми: «Про тих, хто живе поруч з нами», подорож «Моє місто – Умань» та «Відомі люди мого міста».

Третя частина, яка стала підсумковою, має назву «Моя Україна». До неї залучили такі теми виховних годин: «Без верби й калини нема України», «Черкащина – козацький край».

Ми спостерігали, що найбільш ефективними у формуванні громадянських почуттів виявилися організація та щорічне проведення загальношкільного свята української пісні, на якому учні від першого до одинадцятого класу разом з батьками, друзями та вчителями співають і інсценізують українські пісні та обряди. Щороку, традиційно, під час проведення Тижня пам'яті

В. О. Сухомлинського учні початкової школи інсценізують повчальні казки В. Сухомлинського, уявно подорожуючи у Школу під голубим небом. Учні 4-5 класів своїм ровесникам демонструють створені презентації на різну виховну тематику.

Найважливішим засобом громадянського виховання видатний педагог вважав рідне слово. Так, у своїй праці «Серце віддаю дітям» В. Сухомлинський підкреслював: «Адже людину ми виховуємо словом і тільки словом. Все інше – вправи, звички, праця – від слова» [5, с. 136].

Суттєвим засобом громадянського виховання школярів В.Сухомлинський вважав казку. «Казка, – на його думку, – благодатне джерело виховання любові до Батьківщини,

яке нічим не можна замінити. Патріотична ідея казки – в глибині її змісту: створені народом казкові образи, що живуть тисячоліття, доносять до серця й розуму дитини могутній творчий дух трудового народу, його погляди на життя, ідеали, прагнення» [5, с. 117].

Наступним компонентом ми визначили рідну мову і рідне слово. Саме рідній мові В. Сухомлинський надавав головну роль у вихованні громадянина. Він підкреслював, що мова – то бездонна криниця, але треба дбати, щоб вона завжди була чистою і щоб багатство рідної мови було відкрито для дітей.

Керуючись цими положеннями особливих зусиль доклали до заохочування першокласників вивчати рідну мову. Намагалися привернути їхню увагу до мелодійності української мови, її різнобарвності. З цією метою використовували народні прислів'я, приказки, пісні, колисанки, лічилки тощо. Навіть провели своєрідний конкурс «Народ скаже, як зав'яже».

Творчою групою вчителів початкових класів було вирішено створити літературні збірки дитячої творчості, де учні можуть поділитися своїми поглядами на сучасну тематику, наприклад, екологічні проблеми сучасності (учні 5-7кл. створюють презентації, працюють над проектами, беруть активну участь у рейдах по очистці місцевих водойм, розвішують годівнички), а молодші школярі придумують екологічні казки. Адже казка відіграє значне місце у громадянському вихованні.

Казки В. Сухомлинського, які зібрані у його збірках «Казки школи під голубим небом», «Чиста криниця», «Вічна тополя», сприяють утвердженню доброчинності в дітях. Ми спостерігали, як казка допомагає пробудити в дітях зерна любові до Батьківщини, до свого народу, як вона зачаровує учнів образністю рідного слова, красою української мови.

Наприклад, казку «А що там за лісом?» використовували з метою розвитку у дітей патріотичних почуттів, формування любові до оточуючих, а казку «Чого ж ти вчора не шукав моїх окулярів?» – виховання поваги до старших, вдячності їм. Можливості виховання любові до рідної країни ми бачимо також у казках «Сонце заходить», «Лелеки прилетіли» та інших. Казка «Кашу варила, діток годувала» виховує любов до матері, повагу до неї, справедливість.

Ці та інші казки допомагають дитині усвідомити такі складні поняття як Батьківщина, рідний край, патріотизм тощо.

Роботу з казкою ми проводили за такою технологією:

- 1) читання казки вчителем;
- 2) бесіда за змістом казки;
- 3) малюнок за сюжетом казки;

4) ігри за казкою;

5) театралізація.

Замість традиційного малювання за змістом казки ми з учнями 3 класів за методом проєктів, використовуючи ТРВЗ, вчили учнів створювати власні казки та оповідання, у яких діти могли глибоко продумувати своє ставлення до рідного краю, рідного міста, батьків. Ефективність полягала в тому, що вчитель спрямовує роботу учнів та батьків на створення проєктів нових міст, казкових та фантастичних селищ, де герої з казок В. Сухомлинського переселяються в інші умови.

А ось учні 2-х класів на основі казки Сухомлинського «Деркач і Кріт» «створювали» Батьківщину для Крота так, як її вони собі уявляють. У процесі роботи діти «будували» місто Кротівськ. Вигадали кроту сім'ю, а потім склали казку «Як Кріт полюбив свою країну».

Вважаємо, що вчителі української літератури, навчаючи дітей у середній та старшій ланці, використовуючи творчу спадщину видатних національних діячів — І. Франка, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, М. Старицького, Л. Українки та багатьох інших - повинні спрямовувати нашу молодь на вибір громадянсько-національних цінностей (який має відбуватися свідомо й неупереджено). Лише відчуваючи себе громадянами демократичної держави, наші діти обов'язково будуть дбати про її національну та соціально-економічну спроможність.

Безперечно, громадянське виховання у сучасному виховному процесі має надзвичайно важливе значення. Повноцінне формування особистості не може позитивно реалізовуватися без громадянської основи. Тому вважаємо, що доцільним є використання музейної педагогіки. У школі є три музеї: музей Бойової слави, у якому зібрані матеріали, що стосуються Великої Вітчизняної війни; музей Миколи Платоновича Бажана, чиє ім'я носить наша школа; музей героя-афганця, бувшого нашого учня, який загинув у Афганістані — Олександра Захаревського. Екскурсії до шкільних музеїв, підготовка екскурсоводів, участь у шкільних та міських заходах дають нам змогу реалізовувати у виховній практиці ті громадянські надбання, які сприяють вибору активної життєвої позиції та свідомого формування громадянського світогляду нашої молоді. Саме музейна педагогіка допомагає нам спрямувати свою роботу на формування свідомого громадянина, патріота, людини зі шляхетними особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток.

Громадянське виховання має глибоке коріння, проте на сучасний момент воно потребує творчого вдосконалення, систематизації. Його ефективність забезпечує творчий

характер педагогічної діяльності.

Ефективність громадянського виховання значною мірою залежить від спрямованості виховного процесу, форм і методів його організації. Серед традиційних форм і методів відомі бесіди, екскурсії, конкурси, зустрічі, різні форми роботи з книгою, періодичною пресою, самостійне рецензування тощо. Серед методів і форм громадянського виховання пріоритетну роль віддаємо активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До таких методів належать: ситуаційно-рольові ігри, соціограма, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, «мозкові атаки», метод аналізу соціальних ситуацій з морально-етичним характером, ігри-драматизації тощо.

Повноцінний процес громадянського виховання дітей шкільного віку зможе забезпечити лише вчитель з високою національною самосвідомістю, чуйна, добра людина, яка з любов'ю і повагою ставиться до навколишнього.

Вчителі, займаючись своєю самоосвітою аналізують ті вимоги, що ставляться до педагога, цінностей професійно-педагогічної діяльності. Розуміємо, що серед численних вимог і цінностей прямо не називають громадянськість вчителя як особистісну, професійно необхідну якість. Однак, комплекс якостей, що визначають вчені, педагоги, необхідні для професійного зростання учителя, для ефективного виконання своїх обов'язків і реалізації освітньо-виховних функцій, вміщує такі, що є основою громадянськості (чесність, принциповість, вміння відстоювати власну думку тощо). Для свого педагогічного колективу ми визначили такі цінності-вимоги як: активна педагогічна позиція, професійно-педагогічна спрямованість особистості; ставлення до педагогічної праці; інтереси і духовні потреби; професійно-моральні якості; професійні знання, уміння аналізу і самоаналізу, уміння морально-вольової саморегуляції.

Загальновідомою є теза про те, що виховують не навчальні програми підручники, виховує особистість. Саме особистість, на думку К. Ушинського, може виховати справжню особистість. Ось чому у вихованні громадянськості школярів значну роль відіграє громадянська позиція вчителя.

Важливість громадянської позиції вчителя обумовлено його роллю і місцем у системі формування особистості майбутнього громадянина, а саме, в тому що:

- вчитель є втіленням і носієм духовної і моральної культури;
- педагогічна діяльність вчителя обов'язково морально вмотивована;
- спілкування і взаємодії вчителя і учня обов'язково повинні мати високоморальний, гуманний, демократичний характер;

- саме вчитель цілісно впливає на особистість учня, що вимагає від нього емпатії, мистецтва оцінки іншої людини;

- саме вчитель має здатність (і повинен її мати) передбачати, оцінювати не тільки моральні наслідки своїх дій, рішень, учинків, експериментів, а й подій, зрушень, реформ, що відбуваються в різних сферах життя країни (соціальній, політичній, освітній тощо).

Це, в свою чергу, вимагає від керівництва навчального закладу такої організації навчально-виховного процесу, який би дозволив всебічно впливати на формування особистості майбутнього громадянина.

Засоби громадянського виховання запропоновані В. Сухомлинським досить ефективні. Але треба зазначити, що вчитель сам має бути справжнім громадянином, особистістю з високою національною самосвідомістю, чуйною, доброю людиною, яка з повагою і любов'ю ставиться до навколишнього.

Громадянське виховання повинно стати серцевинною навчально-виховного процесу, ефективність якого залежить від реального визнання педагогами особистості учня як головної мети виховання, найбільшої цінності суспільства.

«Наш ідеал – щоб із школи вийшли в життя люди з громадянською свідомістю, цілісним світоглядом, готові виявляти мужність у протистоянні злу».

Використані джерела

1. **Концепція** громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти, 2001.

2. **Сухомлинський В.О.** Народження громадянина / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. – Т.3. – К. : Рад. шк., 1976.

3. **Сухомлинський В.О.** Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. – Т.3. – К. : Рад. шк., 1976.

4. **Сухомлинський В.О.** Батьківська педагогіка/ В.О. Сухомлинський

5. **Сухомлинський В.О.** Вибрані твори. В 5-ти т. Т.4 Статті. К., «Рад. школа», 1977.

Анотація. У статті розкрито досвід роботи опорної школи з вивчення та впровадження творчої та педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського з проблеми особливостей теоретичних та практичних засад формування знаннєвого, ціннісного, діяльнісного компонентів громадянської освіти школярів.

Ключові слова:громадянськість, громадянське виховання, громадянин.

Аннотация. В статье раскрыт опыт работы опорной школы по изучению и внедрению творческого и педагогического наследия В.О.Сухомлинского по проблеме

особенностей теоретических и практических основ формирования образовательного, ценностного, практичного компонентов гражданского образования учеников.

Ключевые слова: гражданственность, гражданское воспитание, гражданин

Annotation. The article deals with the experience of the work of basic school in the direction of studying and bringing to life creative and pedagogical inheritance of V.O.Sukhomlinskyi on the problems of the peculiarities of such theoretical and practical points as forming pupils' civic consciousness and pride of their native country.

Keywords: civic consciousness, civil education, citizen.